

ÇUVAŞ TARİHİNDE UFUK TURU

1. İlk Dönemler

Çuvaşların ataları Bulgar ve Suvarlar (Sibir, Sabir) da diğer Türk halkları gibi, bugün yaşadıkları bölgeye orta Asyadan gelmişlerdir. Araştırmalara göre eski Bulgarların kökeninde Ogur-Onogurlar yer almaktadır. Bu kabileler Tanrı Dağları ve İrtiş Nehri civarında yaşıyorlardı.

Ogur sözünün daha çok "r" Türkçesi kullanılan bölgede yaygın olmasına dikkat ederek, Ogur ifadesini "z" Türkçesi ile söylediğimizde çok ilgi çekici bir durumla karşılaşmaktayız: r Türkçesindeki r sesinin, z Türkçesinde z sesiyle değiştiğini bilerek "Ogur ifadesinin z Türkçesinde Oğuz" olarak bulmak mümkündür.

Bulgarlar ve Suvar kabilelerinin Orta Asyadan neşet ettikleri kültür ve unsurlarından açıkça görülmektedir. Bu durum aynen Çuvaş diline de yansımıştır. Çuvaşların Altay ve Güney Sibiryada yaşayan Türk halklarıyla oldukça ortak noktalara sahiptirler. Bunlar arasında dilde ve etnografide özellikle Hakaslar, Uygurlar, Altaylar, Şor ve Tuvalılara benzerlikler fazladır. Ortak noktalar yaşam şekillerinde yemeklerde, giyimde, kullanılan aletlerde, kadınların kullandığı nakış ve stillerde, Şamanist inançlarda, mitolojide ve müzikte göze çarpmaktadır. Çuvaşların dini çoğunlukla Sayan-Altay Türklerinin eski dinlerini içerir.

Milattan Önce III. asırda Hunlar, batıya doğru göç etmeye başladılar. Bu göçle beraber Hun kabilelerinden birisi olan Onogurlar da MÖ. II. asırda Farsça konuşan halklara komşu ülkelere geldiler. Burada İranlılar at ile gördükleri bu halka Suvar adını verdiler. Bu söz Farsçada atlı anlamına geliyordu. Tarihi kaynaklara göre Suvarların yaptıkları esas iş hayvancılıktı ve göçer bir hayat yaşıyorlardı.

2. Büyük Bulgarya Devleti

MS. III. asırda Onogurlar, Sırderya nehrini izleyerek daha batıya Aral Denizi yakınlarına göçmüşlerdir. III. Asrın sonları ile IV. asır başlarında ise Onogur-Bulgar-Suvar kabileleri İdil Nehrinin alt bölgesine yerleşmeye başlamışlardır. Burada yavaş yavaş Kafkas ve Azat Denizi civarları Türkler tarafından ele geçiriliyordu. Araştırmalara göre V. Asrın sonlarında İdil (Volga) ve Özü (Dinye-per) nehirleri arasında bölge Hunlar tarafından fet-

Yrd. Doç. Dr. Yakup DELİÖMEROĞLU

Ahmet Yesevi Ü. Öğr. Üyesi

hedildi. Hun devletinin idaresindeki Türk halklarından Bulgar-Suvar-Onogurlarda bu fetihlere paralel olarak yerlerini değiştiriyorlardı. Tarihçilere göre Bulgar adı Kafkasyadaki bu fetihlerden sonra ortaya çıkmıştır. Onogur ve Sabir kabileleri Kafkaslara yerleştikten sonra burada Hunlara bağlı bir beylik kurmuşlar ve Tamans (Fanagorii) yarım adası bunun ilk merkezi olmuştur. Araştırmalara göre Kuzey Kafkasyadaki bu dönem Onogur-Bulgar-Suvar kabilelerinin ilk yerleşik hayata geçmelerinin de başlangıcını oluşturdu. Bu dönemde erken feodal ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Bu süreçte 630'lu yıllarda Atilla'nın torunlarından Han Kubat (Kurt Han) önderliğinde bölgedeki diğer Türk halklarıyla da birlikler tesis edilerek "Büyük Bulgar Devleti" kurulmuştur. Büyük Bulgar Devleti kısa zamanda tüm Kafkasyaya hakim olmuş ancak Han Kubat'ın ölümünden sonra kabileler arasında iç çekişmeler başladı ve 650'li yıllarında Büyük Bulgar Devleti dağıldı.

Han Kubat'ın ölümünden sonra eski Türk geleneklerine göre Kubatın oğulları Asparuh (İspe-rih), Kotgar ve Batbay Büyük Bulgaryayı kendi aralarında paylaştılar. Bulgar halkı o dönemde üç gruba ayrılıyordu: Ulu Bulgarlar (Kutrigur, Kurto-gur), Kara Bulgarlar ve Gümüş Bulgarlar (Utigor, Utogor). Han Kubat'ın oğulları töre gereği bu boyların başına geçtiler. Asparuh, Ulu Bulgarlar; Kotgar, Kara Bulgarlar ve Batbay ise Gümüş Bulgarların idaresini aldı.

Üç kısma ayrılan Büyük Bulgarya dağıldı. Hemen yanlarında güçlenen Hazar Türk Devletinin idaresine girmeye başladılar.

3. Hazarlar

Hazar Türk Devleti Doğu Avrupada kurulan Türk devletlerindendi 468-965 yılına kadar, yaklaşık beş asır bölgede hüküm sürdüler. Başlangıçta Gök Tanrı dininde olan Hazarlar, 732-800 yıllar arasında Müslüman, 800 yılından sonra ise Yahudi oldular. Bu dönemler resmi dinler olmuş ama aslında halkta Şaman, Yahudi, Hristiyan ve Müslüman Türkler bir arada yaşamışlardır. 14. ve sonuncu Hazar Hakanı Yusuf 965 yılında İslâm'ı tekrar resmi din ilan etmiş ise de artık devlet dağılmak üzereydi. Tarihte ilk ve tek Yahudi Türk devleti olan Hazarlar, 732 yılında İslâm'ı kabul edip 68 yıl Müslüman kaldıklarına göre bir yandan da ilk

Müslüman Türk Devleti de sayılabilirler. Hazarlar tarihte büyük etki bırakan Türk Devletinden oldular. Bugün onların yaşayan en önemli hatıraları, Arapların onlardan dolayı adını verdikleri Hazar Denizidir. Bu denizin adında Büyük Türk Hakanlığının hatırası yaşamaktadır. Yine bugün az sayıda Kırmıda yaşayan Yahudi Türkler Karayimler de Hazarlardan kalmadır. Hazarlar Museviliği Karay Mezhebindendiler ve Türkçe Tevratları vardı. Karayim, Türklerinin adının terkibi de Türkmen adını terkibe benzetmektedir: "Ben Karay'ım" söylenişini andırmaktadır. Kafkaslardaki Karaçay Türklerinin de Hazarlardan kalma olduklarını ileri sürenler vardır.

4. Bulgarlar

Hazar İmparatorluğunun güçlenmesiyle Kara Bulgarlar ve Gümüş Bulgarlar Hazar idaresine girdiler. Ulu Bulgarlar ise Asparuh önderliğinde Tuna boylarına göç ederek Tuna Bulgar Devletini kurdular. Bulgarların bu göç dönemlerinde mi yoksa daha sonraki bir dönemde mi olduğu bilinmeyen küçük bir grubunun göçü ise Anadoluya olmuştur. Çukurova bölgesine gelen bu Türk grubu hala burada yaşamaktadır ve "Bulgari" denen küçük bir sazlarının adı da onlardan Anadolu kültürüne bir renk olarak kalmıştır.

Hazarlar büyük bir medeniyet oluşturmuştu. İslam Devleti ve Bizans İmparatorluğu gibi medeni devletlerde onların sistemlerinden yararlanmak ihtiyacını hissediyorlardı. Hazar İmparatorluğunun bu yüksek medeniyetinin Bulgarlar ve Suvarlar üzerinde büyük tesirleri olsa gerektir. Bulgarlar bu büyük medeniyeti ve daha sonra da İslâm'ı orta İdil bölgesine taşıdılar.

4.1. Tuna Bulgar Devleti veya Ulu Bulgarlar

Asparuh 659 yılında Hazarların baskısına dayanamayıp halkı "Ulu (Kutrigur, Kurtogur) Bulgarları" olarak Balkanlara göç ederek Tuna Bulgar Devletini kurdu. Büyük Bulgaryanın dağılmasında kabilelerin iç çekişmeleriyle beraber komşuları Hazar Devletinin güçlenmesi de önemli rol oynadı.

Bu dönemde Araplarla meşgul olan Bizanslı-

lar 679 Bulgarların üzerine yürüdüler ise de yenildiler. Böylelikle Balkan Dağları ile Tuna arasındaki bölge Bulgar Türklerinin hakimiyetine geçti. Daha sonra bölgede güçlenen Bulgar Türkleri bazı Bizans İmparatorlarının tahttan inmelerine ve çıkmalarına da müdahil oldular. Bölgede güçlendikçe bazı dönemlerde Bizansla dost yaşadılar diğer yandan büyük savaşların yaşandığı dönemler de oldu. 22 Temmuz 811 günü Bulgar Türk orduları Vrbış-ki Geçile'de Bizans ordularını İmparator da dahil olmak üzere ortadan kaldırdılar. Tarihte ilk defa Bizans İmparatoru düşman karşısında hayatını kaybediyordu. Bundan cesaret alan Bulgar Hanı Kurum Han, İstanbul'u kuşattı ancak Hanın 13 Nisan 814'de ölümü kuşatmanın yarım kalmasına sebep oldu. Tuna Bulgar Devletinin başkenti 809 yılına kadar Pliska/Presav (Çatalar Köyü) idi; bu yılda Sofya'ya taşındı.

Tuna Bulgarları Balkanlara gelerek buradaki Slav halkı teşkilatlamış ve o döneme kadar devlet nizamı bilmeyen bölge Slâvları daha sonra devleti ele geçirmişlerdir. Tuna Bulgarlarının adları buradaki Slav halkta kalmıştır. Bugün Slav Bulgarlar arasında yaşayan Şeb adlı bir grubun müzikleri, dil ve adetlerinin Türklere yakınlığı sebebiyle Slavlar arasında eriyen Türk Bulgarların devamı olduğu düşünülmektedir.

Tuna Bulgarlarının kitabelerinin birinde Ter-vel Han "Bulgarlar üzerine Tanrı tarafından hükümdar olarak gönderilen Han" olarak anlatılmaktadır ki bu düşünce tarzı Orhun Abidelerindeki Göktürk dönemi düşünce tarzının aynıdır. Kitabelerin dili Çuvaşçaya çok yakındır.

Tuna Bulgarları ile İdil Bulgarları arasındaki bağ açıktır. Tuna Bulgarları daha sonraki yıllarda tebaalarının dil ve kültürleri tesirinde kalarak Slavlaşmışlardır. Ancak isimleri bu yeni kavmin adı olarak devam etmiştir. Bugün tarih araştırmacıları Bulgar Çarlarının özellikle XI. asıra ait yazılarını Çuvaş dili ile çözebilmektedirler. Bu yazılardaki adlar da Çuvaşların Hristiyan olmadan önceki adlarıyla aynıdır.

4.2. Kara Bulgarlar

Han Kubatın diğer oğlu Batbay ise halkı "Kara Bulgarlarla" birlikte Hazarlara boyun eğdi. Burada "kara" sözünün anlamı üzerinde de bir parça durmakta yarar vardı. Bugün hakim anlamı

ile "siyah" manasına bir renk adı olan kara sözü eski Türkçede, büyük, kalabalık anlamlarını da taşıyordu. Bu ikinci anlamıyla bugün dahi yer yer varlığını gösteren kara özellikle Karadeniz, karabudun, karakol, karasevda ifadelerinde ikinci anlamını yani büyük veya kalabalık manasını taşır. Karabudun, halkın renginin siyahlığını değil kalabalık oluşunu, yine Karadeniz sözündeki kara denizin rengini değil büyüklüğünü, karakol sözünde ise teşkilatın büyüklüğünü ifade etmektedir. Buradan hareketle Tuna boylarına göç eden Ulu Bulgarların, Kafkasda kalan Kara Bulgarlara göre sayıca daha küçük bir grup olduğunu söylemek mümkündür ve nitekim tarihi bilgiler de bu yöndedir. Batbayın hakimiyetindeki Bulgarların, daha sonraki yıllarda bugün Kafkaslarda yaşayan Türk halkı Balkanları oluşturdukları ileri sürülmektedir.

4.3. İdil Bulgar Devleti veya Gümüş Bulgarlar

Han Kubat'ın üçüncü oğlu Kotgar ise halkı "Gümüş Bulgarlar"la birlikte 670 yılında kuzeye göçe başladı ve Orta İdil bölgesine yerleşti. Gümüş Bulgarlar Orta İdil boylarına Hazar Hakanına bağlı olarak gelip yerleşmişlerdi. İdil Bulgar Devleti ilk kurulduğunda Hazar İmparatorluğuna bağlıydı ve Bulgarların Hanına "İlteber" denmekteydi. Bulgar İlteber'i Hazar Devletine vergi ödüyordu ve toprakları Hazar İmparatorluğunun sınırları içindeydi.

Çuvaş halkı arasında anlatılan efsanelere göre Çuvaşlar İdil bölgesine Kafkaslardan, "Aramazi" dağlarından gelmişlerdir. Bulgar ve Suvar halklarının Kafkasda yaşayan diğer Türk halklarıyla sıkı kültür, tarih ve gündelik hayata ait ortaklık ve benzerlikleri bulunmaktaydı ve bu durum bugünde devam etmektedir. Özellikle Balkar, Nogay ve Kumukların geleneksel kültürleriyle bugünkü Çuvaşların geleneksel kültürleri arasında düğün, akrabalık ilişkileri, dünyanın yapısı konusundaki bazı inançlar, şimşeğe ve gök kuşağına kutsallık atfedilmesi, bazı özel metal ve ateşe dair inançlar, efsanelerde hazine koruyan yılanlar gibi pek çok ortak özellik bulunmaktadır.

Orta İdil bölgesi araştırmaları, bölge tarihini şu şekilde ayırmaktadır:

1. Bulgar öncesi dönem, VIII. Asra kadar,

2. Erken Bulgar dönemi VIII-X. asır,
3. Bulgar dönemi XI-XIII. asır
4. IV. Atın Ordu dönemi ve sonrası XIII-XV. asır ortaları ve sonrası

4.3.1. Orta İdilde Bulgar Öncesi Dönem

İdil-Kama bölgesinin etnik haritası Bulgar ve Suvar kabileleri buraya gelmeden önce çok karışıktı. MÖ.I. bin yıl ve MS. 500 yıllarına kadar İdil'in son kıyılarında Hun Türkleri ile Udmurt, Mari ve Komilerin ataları yaşıyorlardı. İdil'in sağ kıyılarında ise Mordva, Çeremiş ve Burtasların ataları yerleşti. Ayrıca IV-V asırlarda Batı Sibiryadan bazı Ogur kabileleri de buraya göç etmişlerdi.

İdil bölgesindeki ilk Türk grubu Hunlardı 374 yılında burada Balamir önderliğinde İdil Hun Devletini kuran Hunların bir kısmı, devletin yıkılmasından sonra da burada yaşamaya devam ettiler. Kalanlardan daha büyük bir kitle ise Avrupaya doğru yollarına devam etti. Batı Hun İmparatorluğunu kuracak olan bu kitlenin Büyük Hanı Atilla da İdil boyunda dünyaya gelmişti. Eski Türklerde doğan bebeğe doğduğu yere göre de ad verilirdi. Atilla'ya da İdil kenarında doğduğu için "İdilli" manasına gelen bu adı verdiler. İdil nehrinin Çuvaşça adı olan Atıl Büyük Türk Hakanının adına yansıdı. İdil bölgesinde kalan Hunlar daha sonra Bulgar Devletinin içinde yer aldılar. 961 yılma ait Hazar Türk Hakanı İosif in (Yusuf) dönemi vergi kayıtlarında Bulgar devletinin Hazara bağlılığı neticesi Bulgar, Suvar, Çeremis (Mari), Arisu, Burtas gibi Orta İdil Bölgesi halklarının da adları sayılmaktadır.

Bugünkü İdil-Ural Tatarları ve Çuvaşlar, kısmen Hun Türkleri, Suvar (Sibir) ve İdil Bulgarları ile XIII.yy'da Türkistan'dan bu bölgeye gelen Kıpçak (Kuman) Türklerinin torunlarıdır. Bir Türk boyu olan Bulgarlar VI. asır'da İdil-Ural bölgesine yerleşmeye başlamış, VII. asır'da İdil-Bölgesi tamamen bir Türk memleketi haline gelmiş oldu.

4.3.2. Orta İdilde Erken Bulgar Dönemi

İdil bölgesinde yaşayan halkların durumu, Türk Bulgar ve Suvarların Kuzey Kafkasyadan bu-

raya göç etmeleriyle değişmeye başladı. Bulgarlar kendi hakimiyetlerindeki Esegel, Temtüzü ve Bersula (Barsili) kabileleriyle Orta İdil'in iki tarafındaki bölgelere yerleştiler. Aşağı Kama boyunda merkezlerini kurdular. Bulgarların Başkentleri Bulgar adını taşıyordu. Bulgar şehri İdil nehrinin 6.5 km ötesinde olup şehrin mahalleleri nehre dayanıyordu. Burası bugün Tataristan'ın Başkenti olan Kazan'ın güneyine düşmektedir. Bazı görüşlere göre de Bulgarlar bölgeye geldiklerinde önce İdil'in sağ kıyılarına yerleştiler. Suvarlar ise İdil'in kollarından Utke nehri yakınlarına yerleştiler. Bulgar Türkleri, Kazan şehrinin yakınlarında, Kama ve İdil nehirlerinin birleştiği noktadan 100 km kadar güneyde İdil'in sahilinden 6.5 km kadar içeride bulunan, bugün de bünyesinde pek çok tarihî kalıntı bulunduran Bulgar şehrini başkent yapmışlardı.

Bulgarlar Orta İdil bölgesini hakimiyetleri altına aldılar. Bulgarların sayılarının kalabalık olması, gelişmiş bir kültürel yapıya sahip olmaları bölgedeki hakimiyetlerini kolaylaştırdı. Bulgarlar Devletinin yerleşme sahası 59 kuzey paraleline kadar hatta bir dönem 65 kuzey paralelindeki Arkhangelsk şehrinin bulunduğu Kuzey Buz denizine kadar genişledi. Ancak Bulgar kabilelerinin yerleşim yerleri 59 paraleli geçmemiştir. Bulgarlar burada yerleşik hayata geçtiler ve Bulgar Devletinin her yanında şehirler belirmeye başladı. Böylelikle Bulgarlar Türk tarihinin de Hazarlar gibi ilk yerleşik halkından olma özelliğini kazandılar. Büyük şehirler kurdular. Gerçi bu şehirler nüfus bakımından İslam Dünyasının dev şehirleri yanında sönük iseler de Batı ve Orta Avrupanın en büyük merkezleri durumunda bulunuyorlardı. Bulgar şehrinden sonra en önemli şehir Suvar idi. Bulgarın 40 km güneybatısında kurulan Suvar şehrinin nüfusu bir ara 200.000'i bulmuştu. O dönemde İstanbul hariç hiçbir Hristiyan şehirde bu kadar kalabalık nüfus yoktu. Yine Biler (Bilyarsk) ve İbrahim şehirleri de önemli merkezlerdi.

Bulgarlar Orta İdil Boyuna geldikten sonra Hazar İmparatorluğuna bağlı idiler. Bulgar Devleti 195 yıl Hazarların İlteberi olarak burada yaşadıkdan sonra 965 yılında bağımsız oldu. Bu tarih aynı zamanda Hazar İmparatorluğunun yıkılma tarihidir. Yani Bulgarlar 195 yıl Hazar Türklerine bağlı kaldıktan sonra bu devletin yıkılmasıyla kendi bağımsız devletlerini kurdular. 272 yıl ba-

ğimsız yaşayan Bulgar Türk Devleti 1237 yılında Battı Hanın buraya gelmesiyle Altın Ordu Devletine bağlandı. İdil Bulgar Devleti 63 yıl da Altın Ordu'ya bağlı olarak varlığını sürdürdü.

4.3.2.1. İdil Bulgarlar n n İslâm' Kabulü

Bulgarlar, Hazar İmparatorluğunun tebaası arasında değişik dinlerden insanların olmasından etkilendiler. 732 yılından itibaren 68 yıl süren bir dönem resmen Müslüman olan Hazar hanedanı daha sonra Yahudi olsa da halk arasında farklı dinlerin yaşanmasına karşı değillerdi. 800'lü yıllarda Hazarların başkenti Etil (Astrahan) halkı arasında 10.000 Müslüman vardı. Bulgar halkı arasında da İslam hızla yayılıyordu. Bulgar Hanı Almas, daha Hazar Devletine bağlı olduğu dönemde 921 yılında Hazar Müslümanlarından Abdullah Başto'yu Halife Muktedire elçi olarak gönderip Müslüman olacağını bildirdi ve Halifeden İslâm'ı yayacak tebliğciler, mimarlar istemişti. Halifenin sarayında bu haber büyük bir sevinç uyandırmıştı çünkü o döneme kadar İslam orduları en kuzeyde Kafkaslara kadar gelebilmişler daha yukarıya hiç çıkılamamıştı. Beklenmeyen ve çok kuzeyde bir halkın İslam Dinini kabulü İslâm'ın merkezinde sevinçle karşılandı. Halife'de bir heyet teşkil ederek, 2 Nisan 921'de Bağdat'tan yola çıkardı. İçlerinde bu seyahati kaleme alan İbni Fadlan'ın da bulunduğu heyet 12 Mayıs 922 de Bulgar ülkesine vardı. Bulgar Hanı Almas Müslüman olarak Cafer adını aldı. Böylelikle halk arasında yaygın olan İslam resmen de kabul edilmiş oldu.

Bulgar Hanının resmen İslâm'ı kabulü Türk tarihi için önemle üzerinde durulması gereken olaylardandır. Böylelikle Almas Cafer Han, Karahanlı Hanı Sattık Buğra Han'dan 20 yıl daha önce İslâm'ı resmen kabul eden Türk Hanı olmuştur. Gerçe daha önce Hazar Hanı da 732 yılında bu dini kabul etmişse de hanedan 68 yıl Müslüman kaldıktan sonra din değiştirmiştir. Dolayısıyla Hazarların İslâm'ı kabullerinin tarihi sonuçları gereken önemde değildir. Almas Cafer Hanın İslâm'ı Karahanlılardan daha önce kabulünde ise Bulgar Devleti tam bağımsız değildi, Hazarlara bağlıydı. Bulgarlar İslâm'ı resmen kabul edişlerinden 43 yıl sonra bağımsız olabilmişlerdir. Bu nedenlerle Karahanlı Sultanı Sattık Buğra Hanın İslâm'ı kabulü

bakımından çok önemlidir. Diğer yandan Almas Cafer Hanın Bulgar Hanı olarak İslâm'ı kabulü "Türklerin İslâm'ı kılıç zoruyla kabul ettikleri" yolundaki iddialara güzel bir cevaptır. Çünkü İslam topraklarıyla hiç sınırı olmayan, İslam ordularının gelebildiği Kuzey Kafkasyadan binlerce kilometre uzakta yaşayan bir devlete Müslümanlardan kaynaklanan bir askeri tehlikenin bulunması mümkün değildir. Bu nedenle Bulgarların tehdit altında Müslüman olduklarını söylemek mümkün değildir. Onlar İslâm'ı, diğer Türk boyları gibi, kendi iradeleriyle kabul etmişlerdir.

4.3.3. Bulgar Dönemi

Bölgede Bulgar devletinin güçlenmesiyle kabileler arasındaki birlik de artıyordu. Bulgar Türk kültürü bölgeyi hakimiyeti altına alıyordu. Böylece Altın Ordu öncesi Bulgar döneminde değişik kabilelerin bir kimlikte birleşme süreci tamamlanmış oluyordu.

İdil Bulgarları bölgede bir yerleşik hayat oluşturmakla kalmayıp Başkentleri Bulgar Şehrini de önemli bir ticaret merkezi haline getirdiler. Rusların ve bazı Avrupa kavimlerinin Türkistan ve Sibiryaya ile olan ticaretlerinin özellikle kürk ticaretinin vazgeçilmez istasyonlarından biri Bulgar Şehri idi. Bulgarlar kendileri de ticaretle yoğun olarak uğraşıyorlardı. Bulgarların tüccar bir halk olmaları, Mekke-Medine'den neşet edip İran ve Türkistana doğru yayılma eğilimindeki İslam diniyle erken dönemde tanışmalarında önemli rol oynadığı düşünülmektedir. O dönemde İslam topraklarıyla sınırları olmamasına rağmen gerek buralara giden Bulgar tüccarlar ve gerekse önemli bir ticaret merkezi olan Bulgar Şehrine gelen Müslüman tüccarlardan İslam dinini öğrenmelerinde etkili oldu.

X. asırda İslam dinin kabulü Bulgar topraklarında yeni hareketlenmelere sebep oldu. Kültürel olarak daha önce başlayan yerleşik hayat süreci iyice pekişerek devam etti. İslam dini özellikle şehirlerde hızla yayılırken köylerde halkın eski dini Göktanrı dini veya Şamanizm devam ediyordu. İslâm'ı kabul etmeyen kabileler ve özellikle Suvarların ekseriyeti Beyleri Vırığ (Varah) önderliğinde Bulgar merkezinden daha kuzeye doğru göç etmeye başladılar.

Bulgar Devletinin güçlenmesiyle bölgedeki Bulgar hakimiyeti de kesinleşti ve genişledi. Bulgar Devleti en güçlü olduğu dönemde bugünkü Samara, Ulyanovsk illeri, Tataristan, Çuvaş, Mari ve Udmurd Cumhuriyetleri ile Başkurdistanın batı bölgelerini hakimiyeti altına aldı.

Türk toplulukları arasında yerleşik hayata ilk geçen ve ticareti bir geçim kaynağı haline getirenler Bulgar Türkleri'dir. Kuzey ticaretini ellerinde bulunduran Bulgarlar, Ortadoğu ve Türkistan ile Avrupa arasındaki ticaretin bir bölümüne hakim oldular. Bulgarların tüm bu bölgelere sattıkları malların başlıcaları her çeşit kürk başta olmak üzere, Slav köleleri, canlı hayvan, kehribar, bal, fındık, işlenmiş deri, kılıç, zırh, çizme vb. idi. "Bulgari" denen Bulgar meşinleri dünyaca meşhurdu. Türkistanda makbul çizmeler Bulgardan gelenlerdi. Madencilik, madeni eşya üretimi ve özellikle silah yapımında gelişmişlerdi.

Bulgar şehrinde yapılan kazılar buranın medeniyet düzeyini de ortaya koymaktadır. Bulunan eserler bugün Kazan müzesinin salonlarını doldurmaktadır. Mimari eserler de çok önemlidir. Şehrin harabeleri bugün Kazanın 6.5 km güneyinde görülmektedir. 1722 yılında Çar Petro burayı ziyaret ettiğinde pekçok Türk mimari eseri ayakta duruyordu. Fakat 1767'de II. Katerina'nın ziyaretinde çoğu yıkılmıştı. Ruslar özellikle Rus Rahipleri, bu mimari şaheserleri yıktırıp taşlarından manastır yaptırılmışlar ve büyük bir taassupla Bulgar-Türk eserlerini imha etmişlerdir. 1993 yılında Bulgar Şehrini ziyaretimizde Ulu Camiinin temelerinin yanında kurulan Manstırın dökülen sıvalarının altında Bulgar-Türk mezar taşları görünmekteydi.

Bulgar şehrinin kuzeyinde iki büyük cami ile bir muhteşem hamam ortaya çıkarılmıştır. Rus bilgini Berezin "bu hamam İsfahan, Kahire hatta İstanbul'a yakışır güzelliktedir" diyerek bu mimari eseri övmektedir. Şehirde bir çok saray harabesi de bulunmaktadır. Bunların önemlileri Aksaray ve Karasaray'dır. Aksarayın döşemeleri cilalı taştan olup bu döşemelerin altında ısıtma tertibatı vardır. Son derece soğuk geçen kış aylarında bu tesisatla saray ısıtılırdı. Karasaray, Aksaraydan daha iyi korunmuştur.

İdil Bulgarları dönemine ait arkeoloji araştırmalardan çıkan sonuçlara göre Bulgarlar yazı kullanmasını biliyorlardı. Müslüman olmadan önce

eski Türk alfabesini, ilk müslümanlıkları döneminde buna ilave olarak Arap alfabesini daha sonra ise yalnızca Arap alfabesini kullanıyorlardı.

Gene Bulgar Şehrinde ve başka şehirlerde Bulgar Hanlarının bastırdıkları pekçok para bulunmuştur. Bunların en eskisinin tarihi 918'dir.

Bulgarlardan kalma sulama tesisatları, su yolları sistemi de ayrıca önemlidir. Ruslar pek çok şey gibi sulama sistemini de Bulgarlardan öğrenmişlerdir.

Bulgarlar, tüccar kavimlerin genellikle yaptıkları gibi barış politikaları güdüp, tüm komşularıyla iyi geçinmişlerdir. Mecbur kalmadıkça savaş yapmamışlardır. Ruslarla ilk Türk ticaret anlaşmasını da Bulgarlar 1016 tarihinde imzalamışlardır.

Bu refah devresinden sonra Bulgar Türk Devleti Moğol istilasına uğramıştır. Mısır ve Hindistan dışında bütün Türk ülkelerini ele geçiren Moğollar, üstün Türk kültürü ile karşılaşınca yarım asırda Türkleşmişlerdir. Türkleşen Moğollar 1237 yılında Cengiz Hanın torunu ve Altın Ordu Devletinin kurucusu Batu Hanın komutasında Bulgari'yi ele geçirmişlerdir.

Bulgari'yi ele geçirmelerine rağmen Bulgar Hanını tahttan indirmemişler, tabiliğini kabul edip tahtta bırakmışlardır. Fakat Bulgar Devleti ve Şehri önemini kaybetmişlerdir. Altın Şehrini yapmıştır. Bu Bulgar şehrinin ticari önemini kaybetmesine neden olmuştur. Altın Ordu Hanı Ulu Mu-hammed Hanın 1437'de Kazan Şehrini, Bulgar Şehrini 6,5 km yakınına kurması ve burayı Başkent yapmasıyla Bulgar Şehri bir kat daha önemini yitirmiştir.

5. Altın Ordu Dönemi

İdil Bölgesinde Bulgar Türkleri aracılığıyla gelişen Türk kültür yapısı 1236 yılında Bulgar Devletinin Altın Ordu hakimiyetine girmesiyle yeni bir etkilenmeye girdi. Bu tarihten itibaren İdil Bulgar Devleti Altın Orduya bağlı olarak yaşamını sürdürdü.

Altın Ordu İmparatorluğu bölgeyi ele geçirmekle yalnızca kültürel olarak değil aynı zamanda etnogenetik yapının da değişmesine yol açtı. İdil Bölgesine XI-XII. asırlarda da az miktarda gelmiş olan Kıpçak Türkleri Altın Ordu İmparatorluğu

ile yoğun şekilde yerleşmeye başladılar. Altın Ordu öncesinde Bulgar Devletinin paralı askerleri olarak hizmetine giren Kıpçaklar, Altın Ordu döneminde de orduyu ellerinde tutuyorlardı. Altın Ordunun az sayıdaki Moğol asıllı idarecilerine göre daha yüksek bir kültür seviyesine sahip olan Kıpçaklar, kısa sürede Altın Ordu Devletini bir Kıpçak Devleti haline dönüştürdüler. Dillerini ve kültürlerini devlet içindeki yüksek seviyelerini de kullanarak bölgeye yerleştirmeye başladılar. Kıpçakların kendi lehçelerinin Altın Ordunun Devlet haline getirmeleri Bulgar Türk lehçesinin gerilemesine ve Kıpçak tesiri altında kalmasına neden oldu. Bu etkileşim daha sonraki yıllarda Tatar ve Başkurt lehçelerinin oluşmasına büyük etki gösterdi. Kıpçak ve Bulgarların aynı dine mensup olmaları dil ve kültür alanındaki etkileşimi kolaylaştırıyordu. Oysa eski dinlerini korumak amacıyla daha kuzeye çekilen Suvar ağırlıklı Bulgar kitleleri Altın Ordu ile ayrı dinde olduklarından bu etkileşimi çok az yaşıyorlardı ki bu grup daha sonraki yıllarda Çuvaşlar olarak kendini tanımlayacaktı. Anayurtları Altaylar olan Kıpçak Türk kabileleri VI-VII. asırlarda buradan çıkarak İrtiş ve Tuna Nehirleri arasında büyük fetihler yapmışlardı. X-XIII. asırlarda büyük kabileleriyle birleşerek Kıpçaklar, tüm Türk Dünyasında siyasi ve etnogenetik olayların gelişmesinde önemli etkiler yaptılar.

Altın Ordunun orta İdil bölgesine tam hakimiyetiyle Bulgar kökenli Türkler, Ural bölgesine, kuzeye Kazan nehri civarlarına göç ettiler. Böylelikle Bulgar Türkleri bölgedeki bugünkü Tatar, Başkurt ve Çuvaş halklarını kökenlerine yerleştiler. Hatta bazı bölgenin Fin-Ogur halkları arasında asimile olarak Urtmurd Mari gibi halkların yapısına da girdiler.

Altın Ordu Devletinin XV. yy'ın ikinci yarısında yıkılmasıyla, onun kalıntıları üzerine kurulan Kazan (1437-1552), Sibir (1220-1598), Kasım (1445-1681), Astrahan (1466-1556), Kırım (1460-1783) Hanlıkları ve Nogay Orduları bölgedeki Türk halklarını bugünkü kimliklerinin oluşması sürecini hızlandırdı. Orta İdil Bölgesinin daha sonraki yıllardaki tarihine damgasını vuran Kazan Hanlığı oldu. İdil Bölgesinde Tatar, Başkurt ve Çuvaş kimlikleri bu dönemin etkileriye daha sonraki yıllarda teşekkül etti.

6. Kazan Hanlığı

Kazan Hanlığı'nın sınırları içinde Türk topluluklarından Çuvaşlar, Başkurtlar, Fin kavimleri Udmurt (Ar veya Votyak), Mari (Çirmiş) ve Modovinler (Mukşi) bulunuyordu. Bu halklar, aynı zamanda eski Bulgar Devleti'nin de sakinleri idi.

Kazan Hanlığı'nın XV. asırda teşekkülünden sonra Kazan Nehri civarındaki ve Arsk bölgesindeki Şamanist Bulgarlar (Çuvaşlar), Anış ve Sivil Nehirleri arasındaki bölgeye göç ediyorlar. Kazan Nehri civarında kalanlar ise XVII. asırda Müslüman olarak Kazan Tatarlarının oluşumuna katıldılar. İdil Nehrinin sağ bölgesinin güney ucundaki Şamanist Bulgarlar ise XIV-XV. asırlarda bugünkü Çuvaşistan'ın Kuzey Doğusundaki Kubni ile Sivil nehirleri arasındaki bölgeye göçtüler. Bütün bu hareketler sonunda Şamanist Bulgarların iki esas yerleşim bölgesi oluşmuş oldu. Bunlardan birincisi İdil'in sağ tarafında orman ağırlıklı bölgedeki Kubna ve Kira nehirleri boyunca yerleşim alanları idi. Diğer bölge ise Kıpçak ve Müslüman Bulgarların da bulunduğu Kazan nehri boylarıydı. Kazan Nehri boyunca yaşayan Şamanist Bulgarların (Çuvaşlar) büyük çoğunluğu sonraki yıllarda Müslümanlığı kabul ederek bugünkü Tatarların oluşumuna katıldılar. Kazan Hanlığı döneminde Kazan'ın doğu bölgelerine "Çuvaş Vilayeti" deniyordu. Kazan vilayet bölgelerine göre, XV. asır sonlarında ve XVII. asır başlarında Kazan vilayeti sınırlarında yaklaşık 200 Çuvaş yerleşim yeri bulunmaktaydı. Daha önce de belirtildiği gibi Çuvaşların büyük kısmı özellikle İdil'in sağ tarafında doğu bölgelerinde yaşayanlar Müslümanlığı kabul ettiler.

Kazan Nehri boyundaki Çuvaşların bir kısmı ise XVI. Asrın sonlarında bugünkü Çuvaşistan'ın kuzey, kuzeydoğu ve merkez bölgelerine yerleştiler. Bu grupların bir kısmı XVII. asırda tekrar bugünkü Tataristan'ın merkez bölgelerine döndüler. Bu arada Altın Ordu döneminde Bulgar halkının başlayan göçleri sırasında küçük de olsa bazı Müslüman gruplar Şamanist halklar arasına göç ederek tekrar eski dinlerine dönüyorlardı.

Çuvaş adı ilk kez Bulgar Devleti zamanında İslamı kabul eden halkla eski dininde kalan halk kesimlerini ayırt etmek için kullanılmaya başlandı. Bu dönemki anlamıyla Çuvaş sözünün "eski dinli, eski dindeki" anlamına geldiği biliniyor. Kazan

Hanlığı döneminde ise Çuvaş tabiri kırsal alanda yaşayanlar için de kullanılıyordu. Aslında Müslüman olmayan Bulgarların daha çok köylerde yaşayanlar olduğu düşünülürse Kazan Hanlığı dönemindeki bu ifade ile "eski dinli" anlayışının örtüşen yanlarının bulunduğu da söylenebilir.

Moskova Knezliği'nin güçlenmesi sonucunda uzun mücadelelerin ardından Kazan Hanlığı düştü (1552). Böylece Rusların doğuya doğru ilerlemesine herhangi bir engel kalmamış oldu.

7. Rus Hakimiyeti Dönemi

Kazan Hanlığı'nın sükûtinun ardından Müslüman Tatarlar ve Çuvaşlar iki yüzyıl süreyle büyük siyasî, iktisadî ve dinî takibatların kurbanı oldular. Yerlerini yurtlarını terk ederek, daha doğuya bugünkü Başkurdistan'a, Urallara ve ötesine göç etmek zorunda kaldılar. Bir kısmı ise güneyde aşağı İdil bölgesine hicret etti. Durumları 1774'teki Pugaçev isyanından sonra bir nebze düzelmeye başladı. Pugaçev komutasındaki isyan ordularının ekseriyetini Tatar, Başkurt ve Çuvaşların teşkil etmesine ve isyanın sonunda bastırılmış olmasına rağmen, Rus hükümetinin bölge halkına bir takım dinî ve iktisadî tavizler vermesine yol açtı.

7.1. Çuvaşlar n Hristiyanl ğ Kabulü

Çuvaşlar, Türklerin eski dini Gök Tanrı (Şamanizm) inancını terk etmedikleri için diğer Türk gruplarından ayrı bi tarihi sürece girdikleri yukarıda ayrıntılı olarak izah edilmişti ve hatta kendilerine Çuvaş adının verilmesi de bu sebeptendi. Çuvaşlar bu hallerini uzun süre korudular.

1860'larda bölge halkı, tekrar devletin Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma tehdidine maruz kaldılar. Çuvaşların Hristiyanlığı kabulleri de bu dönemden sonra yaşandı. Bu dönemde çıkarılan kararlarla Hristiyan olmayanların arazi sahibi olmamaları, onların topraklarının kamulaştırılması, toplama kamplarında yaşamaya mahkum edilmeleri gibi ağır yaptırımlar uygulanmaya başladı. Hatta bölgede çok ağır geçen kış mevsimine rağmen Çuvaşların ormanlardan odun kesmeleri yasaklandı. Çuvaş ev mimarisinde insanların yaşa-

dıkları odaların bir bölümünde de atlar yaşadığı için Çuvaşlar odun kesme yasağına uzun süre direndiler. Hristiyan misyonerleri ise daha Çuvaş toprakları Rus işgaline ilk uğradıkları dönemden itibaren propaganda yapmaya başlamışlardı.

Moskovanın ağır baskıları ve misyonerlerin faaliyetleri sonucunda Çuvaş Türkleri, XVIII. asır sonlarından itibaren eski dinleri Gök Tanrı inancını bırakarak Hristiyan olmaya başlamışlardı. Bu süreç XIX. asrın ikinci yarısına kadar sürdü. Ancak eski Gök Tanrı inanışları ve geleneklerini Hristiyanlığı kabullerine rağmen sürdürdüler.

Bugün Müslüman olan küçük bir Çuvaş grubu dışında Çuvaşlar Ortodoks Hristiyanlardır.

8. Çuvaşistan' n Oluşumu

Çuvaşistan ve Çuvaşların oluşumunda Bulgarların İslamı kabulü en mühim rolü oynamıştır. Bulgar Halkından özellikle şehirde yaşayanlar arasında İslam hızla yayılmış, ancak köylerde yaşayanlar eski dinlerini koruma gayretine girmişlerdir. Bulgar döneminde bu ayrılık pek bir mesele çıkarmamıştır. Hazar döneminden farklı dinlerin bir arada yaşamalarına alışkın olan Bulgarlar bunu normal karşılamışlardır. Ama yine de bazı eski dinli gruplar bugünkü Çuvaşistan topraklarına doğru göç etmişlerdir. Altın ordu ve Kazan Hanlığı dönemlerinde Gök Tanrı dinindeki Türk grupları kuzeyde toplanmaya başlamışlardır. Ancak bu tam bir toparlanma değildir. Bulgar Hanlığının diğer bölgelerinde de yaşayan Şamanist gruplar vardı. Diğer yandan bugünkü Çuvaşistan dışında kalan eski dinliler zamanla Müslümanlaşarak Tatar veya Başkurtların arasına katıldılar. Aksi de görüldü, değişik sebeplerle Çuvaşistan bölgesine göç eden Müslümanlar burada tekrar eski dinlerine döndüler. Bölgedeki Türk halkları tam harman oldu.

Şamanist Bulgarların esas olarak bugünkü Çuvaşistan'da toplanmalarıyla Çuvaş kimliği oluşmaya ve Çuvaş adı yerleşmeye başladı. XVI. asır Rus kaynakları artık bölgeden "Çuvaşya" olarak bahsediyorlardı.

Bulgar Devleti döneminde bugünkü Çuvaşistanda bazı yerleşim merkezleri bulunduğu bilinmektedir. Mesela Sivil şehri hakkında ilk belgeler 1183 tarihine rastlamaktadır. Bu yıllarda Rus

Knezlikleri ile Bulgar devleti arasında savaşlar bulunmaktaydı. Bölgeye gelen Rus birlikleri Sivil Nehri kenarında "Tuhçin" adıyla bir şehre rastlamışlardır. Bugünkü Sivil şehri bu Tuhçin şehrinin devamı olarak gelmektedir. Şubaşkar şehri hakkında da ilk bilgiler 1371 yılma ait Rus ordu kayıtlarında bulunmaktadır. Yine Rus ordu kayıtlarına 1552 yılında Kazan Hanlığının yıkılmasından sonra bölgede kendilerine şehirler kuran Ruslar, Şubaşkar'da da 1555 yılında bir kale inşa ettirmişlerdir. Böylelikle Şubaşkar, Rus ordularının Orta İdilde yerleştikleri üçüncü şehir olmuştur.

Kazan Hanlığının 1552 de yıkılmasıyla bölgeyi hakimiyeti altına alan Ruslar, Çuvaş ve bölgenin Müslüman halkları arasındaki din ayrılığını da kullanarak iki grubun kendilerine karşı ittifak yapmalarını engellemeye çalıştılar. Çuvaşların XVIII ve XIX. asırlarda Şamanizmi terk ederek Hristiyanlığı kabul etmeleri bölgedeki Türk halklarının kimliklerinin oluşmasındaki etkinin şekil değiştirerek devam etmesine yol açtı. Çuvaş adı bu Türk grubuna, Müslüman olan diğer Türklerce verildi. Tüm dünyada milliyet rüzgarlarının estiği

XIX. asır sonları ve XX. asıra ayrı dinlerde giren, aynı kökten gelen Türk halkları, kendilerini Tatar ve Çuvaş olarak iki ayrı halk olarak tanımladılar. Bölgedeki Türk halklarının kimliklerin teşekküllü üzerinde yapılan araştırmalar Çuvaşların ve Tatar ların bugünkü oluşumlarına XIX. asrın sonu ve XX. asrın başında vardıklarını söylemektedirler.

Çuvaşistan içindeki nüfus hareketlerinde Rusların buraya yerleşmeleri etkili olmuştur. XVI. asırda bölgenin Rusların eline geçmesiyle, Rus zenginleri ve Manastırlar özellikle büyük şehirlerin yakınları ve nehir boyları başta olmak üzere yerli halkı atarak buraları kendi adlarına kayıt ettirmeye başladılar. Tarihi kayıtlara göre 1557 yılından itibaren Sviyajsık ve Şubaşkar vilayetlerindeki Çuvaş toprakları Ruslara veriliyordu. Rusyanın daha sonraki yıllarda yaptığı toprak reformları ve idari reformları milletlerin milli yapılarını bozmak üzere planlıyordu. Böylelikle Çuvaş toprakları idare bütünlükleri de bozularak XVII. asırdan itibaren Sivil, Yadrin, Kozmodemyansk, Kurmişsk, Kokşaysk, Alatr ve Simbir vilayetlerinin içine giriyordu. I. Petro idare reformunda ise Çuvaşlar Kazan vilayetine bağlandılar daha sonra 1714'te bir kısmı Nijegorodsk vilayetine geçti. 1780-81 yıllarındaki reformlarda ise Çuvaşların

yaşadıkları topraklar Kazan ile Simbir vilayetlerine verildi bazı bölgelerin sınırları değiştirildi, bazıları kaldırıldı, bazı yerler ise yeni kuruldu.

Genelde XIX. asrın ortalarında Çuvaşların ekseriyeti Kazan Vilayetine bağlı olarak yaşıyorlardı. Eldeki rakamlara göre Kazan vilayetinde yaşayanların sayısı 340 bin ve toplam Çuvaş nüfusuna oranı ise %72 idi. Simbir vilayetinde yaşayanlar ise 131 bin kişiydi.

Çuvaşların nüfusunun 1795'de 352 bin, 1859da 522 bin, 1897'de ise 685 bin olduğu sanılmaktadır.

Rusya vergi kayıtlarına göre XIX. asrın sonlarında Çuvaşistan halkının %96,5'i köylerde yaşamaktaydı. 1897 yılında Çuvaşistan halkının %51,4 ü 500 ve daha yukarı nüfuslu yerleşim birimlerinde bulunmaktaydı. Bu tarihte Çuvaşistan'da nüfusu 500-1000 kişi olun yerleşim yeri 328, 1000-2000 kişi olan 71 ve 2000'den daha fazla olan 12 yerleşim yeri vardı.

Bazı kaynaklara göre Çuvaşistan'ın şehirlerinin çoğu Rus işgalinden sonra teşekkül etmiştir. XV. asırdan daha önce kurulduğu bilinen Şubaşkar'ın dışında, 1552 yılında Alatr, 1589'da Sivil, 1590'da Yadrinsk ve 1856'da Marinsky Posad şehirleri kurulmuştur. Ruslar, doğuya giden nehir yollarında bulunan bu şehirleri, askeri üsleri olarak kullanılıyordu. Daha sonraki yıllarda da idari, polis ve ticaret merkezleri olarak kullanılan bu şehirler, Rus nüfusunun bölgeye yerleşmesinde önemli roller üstlenmişlerdir.

1917 ihtilalinden önceki idari yapılanmaya göre Çuvaşların %64'ü Kazan Vilayetinde, %18'i Simbir'de, % 11'i Samar'da yaşıyordu. 24 Haziran 1920'de Çuvaş Muhtar Bölgesi kuruldu ve yüz ölçümü 11,6 km² idi. 21 Nisan 1925'de beş yıl sonra ise muhtar vilayet Çuvaş Muhtar Cumhuriyetine dönüştürüldü ve Ulyanuks vilayetinin Alatr bölgesinin bir bölümü de ilave edilerek yüzölçümü 18,2 km²'ye çıkarıldı. Başkenti Şubaşkar'dır (bu şehrin Rusça söylenişi "Çeboksar"dır). Başkentnin nüfusu 454,3 bindir. Şubaşkar Çuvaşça "su başı" manasına gelmektedir. Cumhuriyetin genel nüfusu 1.359.000.'dir ve Çuvaşların %51'i bu Cumhuriyette yaşamaktadır.

Halen Rusya Federasyonu bünyesindeki Cumhuriyetin yönetimi başkanlık sistemiyle yapılmaktadır. Çuvaşitan'da ilk serbest Başkanlık se-

çimleri 1993 yılında yapılmıştır. İki türlü seçimlerde Nikolaj Vasilyeviç Fedorov Başkan olarak seçilmiştir. 1958 doğumlu Çuvaşistan Başkanı, hukuk eğitimi görmüştür. Fedorov'un siyasi hayatı 1989 yılında eski SSCB'nin yüksek divanına seçilmesiyle başlamıştır. Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi üyeliği ve Rusya Adalet Bakanlığı yöneticiliklerinde bulunan Başkan Fedorov, reformlar hakkındaki kararlılığı ile tanındı. Devlet Başkanı, dört yıllık süre için serbest seçimlere halk tarafından seçilmektedir. Çuvaşistan Anayasasına göre Devlet Başkanı bu göreve iki defadan fazla seçilemez. Ayrıca Cumhuriyette yasamalar için bir de Cumhuriyet Paramentosu bulunmaktadır. Parlamento, yasama görevinin yanı sıra denetimle de görevlidir.

9. Sonuç

Çuvaş Türkleri yaşadıkları tarihleriyle Türk dünyasının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu tarihi süreçten bugüne taşıdıkları kullandıkları lehçeleri başta olmak üzere pekçok kültürel zenginlikleri-

le önemli renkler kazandırmaktadırlar. Çuvaşların tarihi İdil Ural Bölgesine beraber geldikleri ve asırlarca aynı tarihi beraber oluşturdukları Tatar Türklerinin tarihinden ayrılmaz. Bu iki Türk halkının uzun tarih beraberlikleri aralarındaki dostluk ve kardeşliği sağlamlaştırması gerekirken maalesef aksi olmuştur. Dostluk ve kardeşliğin hatta aynı halk olmanın mesnetleri Bulgar dönemi gibi bazı unsurlar iki halkın aydınları arasında değerleri diğerine kaptırmama eğilimiyle problemler çıkmasına sebep olmaktadır.

Burada açıkça söylemek gerekir ki, Bulgar Devletinin tarihinin Çuvaşların olması bunun Tatarların olmasını engellemez veya aksi de bir mahsur yaratmaz. Çünkü yukarıda da ayrıntılı olarak izah edilmeye çalışıldığı gibi Bulgar döneminde Çuvaş ve Tatar diye iki ayrı halk yoktu, bunlar bir halktı ve Bulgar Devleti Bulgar Halkının devletiydi. Çuvaş ve Tatar tarihçi ve aydınlarnın bu dönem üzerinde sahiplenme tartışması yapmak yerine, bu ortaklığın gelecekteki birliklerin zeminini oluşturacak şekilde değerlendirmelerini diliyoruz.

KAYNAKLAR

DEVLET N 1993	Büyük İslam Tarihi, İstanbul.	LİGETİL (Ter. KARAT AYS.) 1986	Bilinmeyen İç Asya, Ankara.
DİMİTRİEVV.D. 1993	Çuvaşskye ustoruçiskye priganu- ya, Çeboksar.	MUHAMETŞİN D.G., HAKİMZİYANOV F.S. 1987	İpigrafıçeskie Pamyathiki Goro- da Bulgara, Kazan,.
İVANOV E.İ. 1994	Starie Çeboksarı, Çeboksar.	ÖZTUNA Y. 1983	Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul.
KİSİN V.İ. 1995	Chuvashia, Moskova.	SKVORŞOV M.İ. 1994	(Red) Kultura Çuvaşskogo Kray, Çeboksar.
KÖSOĞLU N 1990	Türk DÜnyası Tarihi ve Medeni- yeti Üzerine Düşünceler, İstan- bul.	1992	Anabiritanika Ans. ilgili madde başlıkları İstanbul, 1992.
KURATA.N. 1992	Doğu Avrupa Türk Kavim ve Devletleri, Türk DÜnyası El Ki- tabı, Ankara,.	1996	Anon. Çuvaşskaya Respublika, Çeboksar, 1996.
1993	Rusya Tarihi.		